

Mi a gender?

A kifejezés „társadalmi nemet” jelent. Ez azt jelenti, hogy ami miatt a társadalom különbözőképpen tekint a nőkre és a férfiakra, a nőiességre és a férfiasságra, az nem a (biológiai) nemi különbségeknek köszönhető, hanem a társadalmon belül létező felfogásoknak, amelyeknek semmi közük a testünkhöz. A különböző kultúrák különféleképpen fogják fel a férfiasságot és a nőiességet: amit az egyik kultúra egy bizonyos korszakban nőiesnek tekint, azt egy másik korban vagy kultúrában férfiasnak tartják, s egy másik társadalomban ennek egyáltalán semmi köze a férfiassághoz vagy nőiességhez.

A „gender” kifejezés arra világít rá, hogy annak, ahogyan a társadalom kezeli a nőket és a férfiakat, ahogyan a férfiasságot és a nőiességet felfogja, nem a testünkhöz, sokkal inkább a képzeletünkhöz van köze. Attól, hogy a nő (nem a férfia) szüli a gyermeket, még nem feltétlenül a nőnek (és nem a férfinak) kell elvégeznie az összes házimunkát, elvinnie a gyereket orvoshoz stb. Konkrétabban, ezeknek a különbségeknek semmi közük ahhoz, hogy neki méhe van, hanem inkább ahhoz van köze, hogy ezek „női” tevékenységek. A gender fogalma nemcsak nőkre és férfiakra vonatkozik, hanem azt sugallja, hogy a női és férfi jellegzetességek intézményekhez, tevékenységekhez és dolgokhoz is kötődnek. Ezzel kapcsolatban Sandra Harding¹ a gender három szintjéről beszél – arról a három szintről, amelyen a gender a társadalomban megnyilvánul:

A gender egyéni szintje – genderidentitás. A gendernek ez a szintje az egyénre vonatkozik. Arról szól, hogy mi, emberek, hogyan teremtjük meg az (alapvetően férfi és női) identitásunkat. Ez hat a férfiassággal és nőiességgel kapcsolatos társadalmi elvárásainkra és normáimnkra, illetve a társadalom heteronormativitására, de a saját interiorizált felfogásainkra és elképzeléseinkre, a személyiségünkre, a szexualitásunkra és a nemi preferenciáinra is, csakúgy, mint életstratégiáinkra. Valójában ez egy állandó kölcsönhatás saját helyzetünk és a önképünk, valamint a minket körülvevő környezet között.

A genderidentitás, habár kétpólusúnak tűnik – férfi vagy női –, valójában a férfiasság és nőiesség és más gendersajátosságok különböző aspektusainak széles spektrumát felfedli. Az egyének a férfiasság és nőiesség, valamint e kettő kombinációi különböző aspektusainak mozaikdarabkáiból építik fel genderidentitásukat. Van, amelyik ezek közül megfelel a társadalmi elvárásoknak; mások sajátos „mintát” mutatnak. Ezeket nevezzük queer, transznemű meleg, leszbikus stb. identitásnak.

A genderidentitás valami olyasmi, ami a környezettel való folyamatos kölcsönhatás során alakul ki. Azt mondjuk, hogy a gender nem egy állapot, hanem egy folyamat (a gender alakul).

A legtöbb esetben, amikor a társadalmi nemek közötti egyenlőségről van szó, az emberek erre a szintre korlátozzák ezt a felfogást. A társadalmi nemek közötti egyenlőség sérülése ezen a szinten általában hátrányos megkülönböztetésben nyilvánul meg. Az ezt felszámolni és kezelni hivatott intézkedések főként diszkrimináció ellenes törvények az egyenlő bánásmód terén. Olyan országokban, ahol hatékony a bűnüldözés és betartják a törvényeket, a társadalmi nemek közötti egyenlőség előmozdítása ezen a szinten viszonylag könnyű.

A gender strukturális szintje – az emberi tevékenységek genderstruktúrája azt jelenti, hogy az emberi tevékenységek és intézmények egész területeit ruházzuk fel genderjellemzőkkel, függetlenül attól, hogy valójában férfiak vagy nők végzik őket. A munkamegosztás így „természetes” jelleget ölt. Ebben jelen van egy hierarchikus elem is, amely a férfi vagy női tulajdonságokra vonatkozik. Amikor a „férfi” tevékenységeket tekintik értékesnek, akkor jobban megfizetik őket és magasabb a társadalmi megbecsülésük. Jó példa erre a gazdaság, ahol azt látjuk, hogy a férfiasként azonosított munka magasabb státusnak örvend – gazdaságilag és társadalmilag is –, mint a női munkának kikiáltott (gender szegregáció). A gendernek ezen a szintjén – a gender intézményi szintjén és a munka gender szerinti felosztása szintjén – a gender szerepeket és normákat alkalmazzák.

¹ HARDING, Sandra 1986: *The Science Question in Feminism*. Cornell University Press, London.

A társadalmi nemek közötti egyenlőtlenség ezen a szinten a munkaerőpiac különbségeiben mutatkozik meg a gazdaság összes szegmensében, nem csak egyéni esetekben: a nőies szektorokban dolgozó férfiak ugyanúgy szembesülnek azzal, hogy a női munkát értéktelenebbnek tekintik (a „női” munka könnyebb, kevésbé felelősségteljes, inkább rutint, mint kreativitást igényel, gondoskodás és érzelmek jellemzik, nem pedig teljesítmény, hatalom és racionalitás). Ezért ha egy férfi „női” szakmát választ, valószínűleg kevesebbet fog keresni és kisebb társadalmi megbecsülésnek fog örüdni, mint egy „férfi” szakmában dolgozó nő. Ezen a szinten a genderalapú diszkrimináció megakadályozásához nemcsak jó törvények, de pozitív, támogató intézkedések is kellenek (kvóták, a magán- és a szakmai élet összehangolását célzó intézkedések, motiváció, támogató akciók stb.).

A gender szimbolikus szintje – a nyelv és a gender-sztereotípiák. A gender szimbolizmus azt jelenti, hogy olyan jelenségekhez társítunk nőies vagy férfias jelentéstartalmakat, amelyeknek semmi közük a nemi alapú különbségekhez. A gender szimbolizmus jelen van a nyelvben és a nyelvhasználatban is. A nyelvet áthatja a gender. A lényeg itt az, hogy a „férfi” vagy „női” jelentéstartalmak értékítéletet, rangsorolást hordoznak, és azt az illúziót keltik, mintha a társadalom általában kétpólusú lenne. E szavak értéktartalma valószínűleg a „férfiassághoz” és „nőiességhez” kapcsolt vélt értékkülönbségekből fakad. Ezen a szinten a gender a nyelvben és szimbólumokban nyilvánul meg. A gender-sztereotípiák fókuszpontja itt a nyelvben leképeződő szervező és ellenőrző mechanizmusokként jelenik meg.

A társadalmi nemek közötti egyenlőtlenségek ezen a szinten elsősorban a nyelvben tükröződnek, s emiatt azt a benyomást kelthetik, hogy ezek csupán szavak, szimbólumok, amelyek közvetlenül nem károsak. Azonban éppen a nyelv az a mechanizmus, amely a gondolkodásunkat, az attitűdünket befolyásolja, hiszen csak a nyelven keresztül tudunk gondolkodni. Amikor a valóságot és a tényeket próbáljuk azonosítani, először szimbólumok jutnak az eszünkbe. Ezért aztán ha ezen a szinten nem változtatjuk meg a férfiasságról és nőiességről alkotott felfogásunkat, ha nem vagyunk képesek elgondolkozni a férfiasság és nőiesség korlátozó képzetéről, és tudatosítani magunkban őket, a nemek közötti egyenlőtlenség tovább él, függetlenül a tünetei enyhítésére hozott törvényektől és politikai intézkedésektől. Valójában itt rejlik a dolog gyökere.

A gender fogalma tehát nem a „nem” szó szinonimája, hiszen nem csupán az egyénekre vonatkozik, hanem a társadalmi valóság egészére, ahogy arra Sandra Harding rámutatott. Átala jobban megérthetjük, hogyan teremti meg maga a társadalom a nők és férfiak közötti egyenlőtlenségeket, de azt is, miért léteznek nőies és férfias tevékenységek és tulajdonságok, amelyeket nem tekintenek azonos értékűnek.